

М.Т. Уксукбаева^{1*}, М.У. Исаева²

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: mery-7878@yandex.kz, ²imu.kz@mail.ru)

Философиялық ойлар тарихындағы адам мәселесі

Мақалада Ежелгі, антикалық, батысеуропалық ортағасырлық, Ренессанстық кезең, Жаңа заман, қазіргі заман философияларындағы адам мәселесі зерттелген. Адам мәселесіне қатысты Ежелгі Шығыс философиясында қалыптасқан алғашқы философиялық көзқарастар, тұжырымдар көрсетілген (Ежелгі Үнді, Қытай философиясында). Сонымен қатар ежелгі адамдардың наным-сенімдерінде адам белгілі бір қарастыру объектісі ретінде сипатталған. Антикалық философияда адамды жеке және ерекше философиялық проблема ретінде анықтаудың негізгі батыс еуропалық тәсілдері белгіленген (Протагор, Сократ, Платон, Аристотель). Ортағасырлық философия Қасиетті Жазбаға сүйеніп басты мәселе ретінде адам өмірінің руханилығы мен мағыналығы қарастырылған (Әулие Августин). Қайта Өрлеу философиясының, сонымен бірге қоғамдық өмірдің ерекшелігі антропоцентризмде екендігі белгіленген. Жаңа заман философиясында адамның мәнін рационалды тұрғыдан түсіндірілгені айтылған (Ж.О. Ламетри, П. Гольбах, Д. Дидро, И. Кант). ХІХ ғасырдағы адам философиясындағы бірнеше белгілері сипатталды. Сондай-ақ, орыс философиясының адам мәселесін зерттеудегі ерекшеліктері айтылған (Белинский, Чернышевский, Бердяев, Соловьев). Қазақ философиясындағы адам мәселесі зерттеліп, Әбу Насыр әл-Фараби мен Абайдың көзқарастары суреттелген. ХХ ғасырда адамның философиялық және философиялық-социологиялық мәселелерінің дамуы туралы көрсетілген.

Кілт сөздер: философиялық антропология, теоцентризм ерекшелігі, тотемизм көрінісі, антропоцентризм мәселесі, «физиологиялық» және «прагматикалық» терминдер, фрейдизм, неофрейдизм.

Кіріспе

Адам — әр түрлі және күрделі әлемде болмыстың ерекше формасы. Ол жәй ғана тіршілік етпейді. Ол өзінің бар екенін біледі, өз-өзімен және әлеммен байланысады, өзіне және әлемге қатысты сұрақтар қояды, оларға жауап іздейді. Сондықтан бұл бүкіл адамзат мәдениетінің маңызды қырын құрайды. Адам және оның әлемге қатынасы туралы рефлексия ретінде пайда болатын философия маңызды рөл атқарады. Адам туралы философиялық ойлау әрқашан адам өмірінің терең проблемалық сипатымен байланысты. Замандар мен дәуірлер өзгеруде, өмірдің технологиялық жабдықталуы, жинақталған жетістіктердің жиынтығы, өмірді ұйымдастыру формалары, оның құндылықтары мен нұсқаулары да өсуде. Бірақ адам өмірінің проблемалық жүгі жойылмайды. Әр кезеңде, әр түрлі мәдениеттерде адам мәселесі белгілі бір спецификалық материалда, әр түрлі пропорцияда, әр түрлі екпінмен өзектіленеді. Әр дәуірлер мен мәдениеттердің ойшылдары оларға ой толғап, өз жауаптарын бере отырып, адам және оның өмірі туралы әр түрлі ілімдер жасаған.

Зерттеу әдістері

Философиялық ойлар тарихындағы адам мәселесін зерттеуде авторлар философиялық еңбектердің теориялық талдауына шолу жасады. Бұл әдіс Ежелгі, антикалық, батысеуропалық ортағасырлық, Ренессанстық, Жаңа заман, қазіргі заман философияларында адам мәселесінің сипатын айқындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ғылымда кеңінен қолданылатын тарихилық пен объективтілік, нақтылық пен логикалық, мәдени-философиялық ғылыми әдістері арқылы философиялық ойлар тарихындағы адам мәселесін зерттеуде тарихи, философиялық, мәдени тұрғыдан бағаланып, жүйелі зерделенді. Қалыптасқан ғылыми дәстүрлерді тарихилық және философиялық тұрғыдан зерделеу арқылы оларға баға берудің маңызды шарты анықталады. Сонымен қатар, аталмыш мәселенің әлемдік және қазақ философиясына шолу арқылы философиялық ойлар тарихындағы адам мәселесін кешенді зерттеу қажеттілігі айқындалды.

*Хат-хабарларға арналған автор. Email: mery-7878@yandex.kz

Мәселені талқылау

XX ғасырдың неміс ойшылы Эрнст Кассирер философияда адам мәселесін қарастырғанда төрт тарихи кезеңді бөліп көрсетті:

- 1) адамды метафизика арқылы зерттеу (антикалық кезең);
- 2) адамды теология арқылы зерттеу (ортағасырлық кезең);
- 3) адамды математика мен механика арқылы зерттеу (Жаңа заман кезеңі);
- 4) адамды биология арқылы зерттеу [1: 36].

Адам туралы алғашқы идеялар философия пайда болғанға дейін — мифологиялық және діни санада пайда болды. Сонымен бірге, ежелгі адамдардың наным-сенімдерінде адам белгілі-бір қарастыру объектісі ретінде оны қоршаған табиғи әлемнен әлі ажыратпайды, тек табиғи объектілердің кіші бөлігі ретінде болып табылады. Бұл тотемизмде айқын көрінеді, яғни ол алғашқы сенімдердің бір түрі болып, тотем деп аталатын культке негізделген бір кездері өте кең таралған және әлі күнге дейін бар діни-әлеуметтік жүйе.

Адам мәселесіне қатысты алғашқы философиялық көзқарастарды ежелгі Шығыс философиясында қалыптасқан тұжырымдар деп санауға болады. Алайда Ежелгі Мысырда философиялық дүниетаным әлі күнге дейін күнделікті білімнен алшақтамағанын, Ежелгі Үндістандағы философия діни дүниетаныммен ұштасқанын, ал Ежелгі Қытайда қоғамдық сананың адамгершілік формасымен ажырамас бөлігі екенін ұмытпаған жөн.

Ежелгі Шығыс философиясының маңызды ерекшелігі — жеке тұлғалық бастамасын «жоюы», оның «көрінбейтіндігі» және жалпыға бағынуы болды. Мұнда универсалды «Мен» жеке «Меннен» басым болады. Егер ежелгі латындар үшін «мен және сен» («ego et tu») өрнегі тән болса, онда Үндістан мен Қытайда олар «біз» деп айтуды жөн көрді, өйткені әрбір «мен» басқа «меннің» жалғасы ретінде қарастырылды [2: 251].

Ежелгі Шығыс дүниетанымы адамды және табиғи процестерді анықтауға және біріктіруге тырысты. Әр адам өзі үшін емес, тек осы бірліктің бөлігі болғандықтан ғана бағаланды. Өмірдің мақсаты мен мәні Ұлылықтың ақиқатымен ұштастырылған ең жоғарғы даналыққа жету болды. «Шаңнан тазартылған айна сияқты жарқырайды, сондықтан дене (болмыс) шынайы (табиғатты) шындықты көріп, біртұтас болады, мақсатқа жетеді және қайғыдан арылады» [1: 38]. Барлық ежелгі Шығыс философиясына тән немесе басқа сипаттағы мәңгілікпен бірігу жеке тұлғалық бастаманы жүзеге асыруда белсенділікті білдірмейді. Мәңгілік және өзгермейтін абсолютке игеруі дәстүрлердің салмақтылығына, оған сөзсіз ұстануына және адамның сыртқы әлемге деген, сонымен қатар табиғат пен әлеуметтілікті құрметтеу және қастерлеуге бағытталуын болжайды. Сонымен бірге адамның ішкі әлемін жетілдіру қажеттілігі ерекше атап көрсетілді. Ежелгі заманда шығыстық өмір салтының негіздерінің бірі — адамның қоғамға, мемлекетке, дәрежесі немесе жасына қарай бейімделу талабы болды.

Антикалық философия адамды жеке және ерекше философиялық проблема ретінде анықтаудың негізгі Батыс Еуропалық тәсілдерін қалыптастырды. Батыс философиясы өзінің бастауын Ежелгі Греция мен Ежелгі Римнен алады. Иондық натурфилософия (б.з.д. VI-V ғ.ғ.) адамның әлемдегі орнын анықтауға алғашқы әрекетін жасады. Кротондық Алкмеон бірінші болып анатомияның негізін қалаған ғалым, философ. Ол адамды басқа жануарлардан айырмашылығы деп, тек өзі ғана түсіне алатындығымен, ал басқалары олар қабылдағанымен, түсінбейтін тіршілік иесі ретінде анықтады.

Протагордың көзқарастары бойынша (б.з.д. V ғ.) адам табиғи түрде жалаңаш, жабыны жоқ, киімсіз және қарусыз болды. Ол өзін тек Прометей отының, Афина берген шебер даналықтың және Зевс берген байсалдылық пен әділеттіліктің арқасында ғана асырай алады. Адамның бұл қасиеттері қажеттілікті (Ксенофан) жеңіп, молшылыққа жетуге (Демокрит) үнемі ұмтылудың арқасында дамиды.

Антикалық философияның тағы бір маңызды ерекшелігі. Дүниеге ақылға қонымды көзқарас қағидасын тұжырымдай отырып, ол адамды тәуелсіз құндылық ретінде ашты және оны белсенділік пен бастамашылыққа құқылы деп таныды. Бұны А.Ф. Лосевтің сөзімен айтсақ, «өзінің ішкі сезімін кеңейтуге, өзінің жеке тұлғасына енуге және объективті дүниежүзілік тәртіптің барлық сұрақтарын өзіне екінші деңгейге қоюға» мүмкіндік берді [3: 13]. Мұны софистер, эпикуршылар, ал бәрінен бұрын Сократ анық көрсетеді.

Сократ адамның Батыс Еуропалық философиясының ғана емес, сонымен қатар этиканың негізін қалаушы болып саналады. Оны бірінші кезекте адамның ішкі әлемі, оның жаны мен ізгіліктері

қызықтырды. Сократ ізгілік — білім болған жағдайда танылады деген тұжырымға келді, сондықтан адам жақсылық пен әділеттіліктің мәнін білуі керек, сонда ол жаман істер жасамайды деген. Сократтық философияда адамның жаны мен ақыл-ойы туралы ілім басты орын алады, ал адамның өзін-өзі тануы ондағы философияның басты мақсаты болып табылады.

Сократтың ұлы шәкірті Платонға осындай керемет идея тиісті — адам тек жан мен тәннің бірлігі ғана емес, адамды адам ететін субстанция — ол адамның жаны, рухы. Адамның жалпы сипаттамасы оның жан сапасына байланысты. Ұлы ойшылдың «жан иерархиясы» бойынша бірінші орында философтың жаны, соңғы орында тианның жаны тұрады екен [1: 37]. Жандардың мұндай таңғажайып орналасуының себебі неде? Өйткені, философтың жаны даналыққа жақын және білімді қабылдаушы. Ал ол адамның оны жануардан ажырататын басты, маңызды белгілері.

Платонның адам туралы яғни «адам қауырсыны жоқ екі аяқты жануар сияқты» анықтамасы мүмкін оған тиісті емес, оған кейінгі қауесеттермен ғана байланысты деген мәлімет де бар екен.

Адамды философиялық түсінудің келесі қадамын Аристотель жасады. Аристотель пікірінше, этика мен саясат адамның практикалық іс-әрекетін және мінез-құлқын зерттейтін «адамдылық туралы философияның» біртұтас кешенін құрайды деген. Адамды философиялық тұрғыдан түсінуде Аристотельдің маңызды жетістігі оның әлеуметтік ерекшеліктерін негіздеуімен байланысты. Ежелгі ойшылдың «Адам — қоғамдық жануар» деген сөз тіркестері танымал. Адам — мемлекетте өмір сүру үшін арналған осындай тірі жан. Ол өз ақылын жақсылыққа да, жамандыққа да бағыттай алады; ол қоғамда өмір сүреді және заңдармен басқарылады.

Батыс Еуропалық орта ғасырлар христиандық дүниетанымның адам өмірінің барлық салаларына, әсіресе діни дүниетанымнан бөлінбейтін рухани өміріне ең күшті әсер етуімен ерекшеленеді. Теоцентризм ортағасырлық философияның негізгі сипаттамалық белгісі болды, ал философия «теологияның қызметшісі» позициясында болды және адамның күнәкар табиғаты туралы идеяны негіздеді.

Ертедегі христиандық теологияның ең ірі өкілдерінің бірі Әулие Августин: «Не тем человек сделался похожим на дьявола, что имеет плоть, которую дьявол не имеет, а тем, что живет сам по себе, то есть по человеку. Ибо дьявол захотел жить сам по себе, когда не устоял во истину... Итак, когда человек живет по человеку, а не по богу, он подобен дьяволу» деп тұжырымдаған [4]. Яғни, осы тұжырымнан келесіні аңғаруға болады. Адам «адам болып» («по человеку») өмір сүруге жол бермеу керек екен. Өйткені бұл оны сөзсіз құртады, сонымен қатар, мұндай әрекет шайтанға бойсыну деген әрекет деп біледі. Адамның ішінде қараңғы түпсіз тұңғыық жасырылған, ал әулие адам («духовник») Қасиетті Жазбаға сүйеніп, адасқан жандарға шынайы жолын табуға көмектесуге міндетті.

Қарапайым санада еуропалық қоғамда ортағасырлық кезеңі көбінесе қараңғылық, шаруалардың крепостнойлық тәуелділігі, инквизиция оттары және т.б. секілді сезілді. Белгілі бір дәрежеде бұл шындық. Адамға деген діни және философиялық көзқарас оның әлемдегі мәнін, өмірін, мақсатын бағалаудың едәуір жоғары деңгейін белгілейтіндігін ескермеуге болмайды. Бұл антикалық дүниенің шексіз, түсініксіз, сондықтан жиі қорқынышты ғарышы емес, бұл Құдайды терең моральдық шындықты, шығармашылық пен ізгілікті анықтаушы ретінде түсінілді. Сондықтан ортағасырлық философияда адам мәселесі жаңа тұрғыдан қойылды. Ортағасырлық философия басты мәселе ретінде адам өмірінің руханилығы мен мағыналығын, сондай-ақ оны күнделікті өмірден жоғарылатуды енгізді. Осылайша, Әулие Августин адам үшін шешуші маңыздылықты интеллектке емес, ерікке, теорияға емес, сүйіспеншілікке, білімге емес, сенімге, рационализмге емес, өмірлік үмітке жатқызды.

Қайта Өрлеу философиясының, сонымен бірге қоғамдық өмірдің ерекшелігі антропоцентризм болды. Әдебиет, кескіндеме, мүсін немесе философиялық еңбектер болды ма, әрбір зерттеудің орталығы — адам болды. Философиялық зерттеулердің натуралистік және діни бағыттары өз орнын антропоцентристік мәселелерге босатты.

Жаңа заман философиясы капиталистік қатынастардың дамуы мен ғылымның, әсіресе механика, физика, математика ғылымдарының гүлденуі әсерінен қалыптасты, бұл адамның мәнін рационалды тұрғыдан түсіндіруге жол ашты. Өз кезіндегі жаратылыстану жетістіктерін ескере отырып, Ж.О. Ламетри, П. Гольбах, К.А. Гельвеций, Д. Дидро секілді француз ағартушылары адам мен машина арасындағы ұқсастықты қарастырып, адамды машина — жоғарғы дамыған интеллект деп санады.

Бірақ, мүмкін, адамды философиялық тұрғыдан түсінуге ең қызықты және маңызды үлесті неміс философы И. Кант жасаған. Оның есімі философия тарихындағы алғашқы антропологиялық бағдарламалардың бірін қалыптастырумен байланысты. И. Кант адамды бір уақытта екі әлемге —

табиғи қажеттілік әлеміне және адамгершілік еркіндік әлеміне жататын жаратылыс ретінде түсінуден шықты. Ол антропологияны «физиологиялық» және «прагматикалық» терминдермен ажыратады. Біріншісі табиғат адамды қалай жасайды, екіншісі — адам еркін әрекет ететін жаратылыс ретінде өзінен-өзі не істей алады немесе істеуі керек екенін қарастырады.

Философияның негізгі сұрақтарын келтіре отырып, И. Кант оларды адам деген не? деген сұрақпен аяқтайды. Оның пікірінше, дәл осы сұрақ философияның барлық басқа негізгі сұрақтарын біріктіреді.

XIX ғасырдағы адам философиясында бірнеше белгілерді ажыратуға болады:

1) адамның рухани дүниесін, оның ішкі әлеміне, оның сезімдері мен тәжірибелеріне назар аударуды тереңдету (С. Кьеркегор, В. Дильтей, Ф. Ницше);

2) әлеуметтік өмірге, қоғам мен адам арасындағы қатынасқа тұтас көзқарас қалыптастыру (О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс);

3) XIX ғасырдың ортасынан бастап пайда болған адамзат концепцияларының антиметафизикалық бағыты. Бұл ерекшелікті түсіндіру керек. Яғни, осы уақыттағы көптеген философтардың пікірі бойынша метафизика мен дін — бұл алғашқы іргетастардан шығарылған екінші деңгейлі мәдени құбылыстар, сондықтан дәстүрлі философиялық мәселелер артық болып қалады. XIX ғасырдың ортасында пайда болған адамзат ғылымдары (психология, әлеуметтану, эволюцияның биологиялық теориясы) бұрынғы философиялық бейнені спекулятивті (рационалды), эмпирикалық негіздерден және практикалық құндылықтардан айырды.

XIX ғасырдың екінші жартысы — XX ғасырдың басындағы орыс философиясының өзіне тән ерекшеліктерінің бірі — адамға көңіл бөлу, антропоцентризм. Мұнда екі бағыт айқын бөлінеді: материалистік және идеалистік, зайырлы және діни. Материалистік бағыт революциялық демократтық, ең алдымен В.Г. Белинский мен Н.Г. Чернышевскийді, идеалистік бағытта В. Соловьев, Н.А. Бердяевті және басқа да бірқатар ойшылдарды айтуға болады.

Егер қазақ философиясындағы адам мәселесін қарастыратын болсақ, Әбу Насыр әл-Фараби мен Абайдың көзқарастарын белгілеуге болады. Абай адамның ақыл-ойын биіктетіп, надандықты айыптайды. Оның зерттеу нысаны — адам. Абай Құнанбайұлы өзінің шығармаларында бұл әлемдегі адамның пайда болуының мәні неде, адам ағзасы қалай жұмыс істейді, адам мен қоршаған ортаның қандай байланысы бар, адам өзінің өміріне әсер етуі мүмкін бе, Алла тағаланың адам өміріндегі рөлі қандай деген көп сұрақтарды қойған. Осы және басқа сұрақтардың бәрі Абайды алаңдатты, ол әр замандағы ойшылдардың тұжырымдарымен байланыстырып, қазақтың күнделікті өмірінен жауап іздеді. Қазіргі заманның өзінде Абайдың кейбір сұрақтарына жауап таба алуы мүмкін емес сияқты.

Біз өз мүмкіндігімізге сәйкес Абай жасаған «толық адам» ұғымын түсінуге тырысамыз. Ұлы ақын мұрасын мұқият зерттегендердің барлығы оның айтқанын өзінше қабылдайды, яғни әр кім Абайдың сөздерін әр қалай түсінуі мүмкін.

Атап айтқанда, Орта ғасырлардың өзінде-ақ әлемнің екінші ұстазы Әбу Насыр әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы» трактатында адамгершілік жағынан кемел тұлға, бақыт туралы мәселелер көтерді. Оның пікірінше, адамның өзі, өз қолымен, яғни ізгі, қайырымды істер арқылы бақытқа жетуге болады. Сонымен қатар, әл-Фараби алдыңғы қатарға білімді қояды. Білімсіз мемлекеттер ізгілікке жатпайды деп анықтады, өйткені оларда білімсіз бас (имам) сыбайлас жемқорлықтың себебі бола отырып, қоғамның даму мақсатын өз қалауы бойынша анықтайды. Қаланың бақытты болудың жолы — бірінші басшысына байланысты екендігін ғұлама өз еңбегінде көрсетеді. Әл-Фарабидің ойынша, басшының ең алдымен дені сау, ақыл-есі бүтін, есте сақтау қабілеті мықты болу керек. Сонымен бірге, қаланың басшысы білімге құштар, тілге шешен, шыншыл, ар-намысты, рухы биік болуы тиіс [5: 18].

Абайдың «толық адам» туралы ілімінің негізінде әл-Фарабидің «нағыз, кәміл адам» философиялық тұжырымдамасы жатыр, оны Абай өзінің «Қара сөздерінің» он жетінші сөзінде қозғайды. Сонымен, Абай үшін басты құндылық — бұл адам, жәй ғана адам емес асыл мақсаттарға ұмтылған, рухани кемел, ажырамас тұлға [6: 70].

XX ғасырда адамның философиялық және философиялық-социологиялық мәселелерінің дамуы жаңа қарқындылыққа ие болды және көптеген бағыттарда дамыды: экзистенциализм, фрейдизм, неофрейдизм, философиялық антропология.

Фрейдизм мен неофрейдизм адамзаттың философиялық зерттеулерінің дамуына үлкен әсер етті. Алайда мұнда неофрейдизм — австриялық психиатр З. Фрейдтің қазіргі ізбасарларының қозғалысы деген жиі кездесетін пікірлердің қателігін атап өту керек сияқты [1: 39]. Неофрейдизм — өзін

ортодоксалды фрейдизмнен алшақтатқан философиялық және психологиялық бағыт. Ол АҚШ-та 30-жылдары Фрейдтің «әдепті аудиторияны» дүр сілкіндірген тұжырымдарын жұмсарту әрекеті ретінде қалыптасты. Фрейдизм мен неофрейдизмнің арқасында бұған дейін мүлдем түсініксіз болған көптеген әлеуметтік және жеке өмір құбылыстары ұтымды түсініктеме алды. Жеке адамның да, бүкіл қоғамның да өміріндегі бейсаналықтың маңызды рөлін анықтай отырып, фрейдизм адамның әлеуметтік өмірінің бейнесін кең ауқымда және көптеген деңгейде ұсынуға мүмкіндік берді.

XX ғасырдың 20-жылдарында Германияда дамып, адамды зерттеумен айналысатын философиялық білімнің ерекше саласы пайда болды. Оны философиялық антропология деп атайды. Оның негізін қалаушы неміс философы Макс Шелер болды, ал оның одан әрі дамуына Г. Плеснер, А. Гелен және басқа да бірқатар зерттеушілер айтарлықтай үлес қосты. Философиялық антропологияның адам туралы арнайы ілім ретінде пайда болуы адамның философиялық білімінің өсуінің өзіндік нәтижесі болды.

1928 жылы М. Шелер былай деп жазды: «Адам дегеніміз не және оның позициясы қандай?» деген сұрақтар мені философиялық санам ояңған кезден бастап иеленді және басқа философиялық сұрақтарға қарағанда маңызды және басты болып көрінді» [7: 131]. Шелер адамның бүкіл болмысымен философиялық танымның кең бағдарламасын жасады. Философиялық антропология, оның пікірінше, адам болмысының әр түрлі аспектілері мен салаларын нақты ғылыми зерттеуді оның интегралды философиялық түсінігімен ұштастыруы керек. Философиялық антропологияның тұжырымдарының негізі Ф. Ницшенің адам биологиялық кемелдік емес, адам іске асырылмаған, биологиялық тұрғыдан ақаулы нәрсе деген жалпы болжамдары болды. Алайда, қазіргі заманғы философиялық антропология — бұл күрделі және қарама-қайшы құбылыс, онда көптеген мектептер бір-бірімен бәсекелесіп, бір-біріне бәсекелес болып келеді және көбіне мұндай қарама-қарсы пікірлерді ұсынады, оларда адамға назар аударудан басқа жалпы нәрсені ажыратуға әбден болады.

Философия тарихындағы ерекше кезең — марксизм философиясының кезеңі. К. Маркс адам мәселесін метафизикалық тұрғыдан зерттеуге қарсы пікір айтқанымен белгілі. Маркстің адам философиясына қосқан үлесін сипаттап берейік: «Марксизмнің әлеуметтік философиясының адамды түсінуге методологиялық әсері кейбір жолдармен христиан ілімінің әсеріне ұқсас. Онда сонымен бірге жаңа бағдарлар, адамды түсінудің көкжиектері және оның Құдаймен байланысы ашылып, шекаралары да бірден белгіленді. Сонымен, марксизмнің әлеуметтік философиясы адамды қоғамдық өмірде түсінудің жаңа көкжиектерін ашып, бұл көкжиектерді олардың шегі» деп жариялады [8: 23].

Адамзаттың философиялық мәселелерін заманауи зерттеу үшін 1988 жылы Ұлыбританияда өткен XVIII Дүниежүзілік философиялық конгресс шешуші маңызға ие болды. Адам табиғаты туралы дәстүрлі идеяларды сыни тұрғыдан талдаудың шұғыл қажеттілігі туралы идея сол жерде айтылды, бірақ адамның мәніне (табиғаты) толық анықтама беру мүмкін емес екендігі бірнеше рет айтылды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы философияның дамуындағы маңызды тенденциялардың бірі — адамға, оның дүниедегі болмысының мәселелеріне және оның ішкі әлеміне деген назардың артуы. Адамды ғылыми танымның күрделі объектісі ретінде зерттеу үшін философиялық ой адамның мәні мен табиғаты, оның болмысының мәні туралы сұрақтарға толық жауап беруге мүмкіндік беретін бірқатар тұжырымдамалар жасады. Ең алдымен адам — жер бетіндегі тірі организмдердің ең жоғарғы деңгейі, қоғамдық-тарихи қызмет пен мәдениеттің субъектісі. Табиғаты бойынша адам белсенді тіршілік иесі. Көбінесе ол өз өмірі мен тағдырын өзі жасайды, ол тарих пен мәдениет әлемінің авторы десек те болады. Адамның белсенділігі, іс-әрекеті өзінің әртүрлі нысандарындағы (еңбек, саясат, білім, т.б.) өзінің тұлға ретіндегі өмір сүру тәсілі, жаңа дүниені жасаушы ретінде анықталады. Оның барысында ол айналадағы дүниені ғана емес, өзінің табиғатын да өзгертеді. Адамның барлық қасиеттері мен қабілеттері нақты тарихи сипатқа ие, ал ол әрекет барысында өзгереді. Қазіргі адамға жоғары білім деңгейі, әлеуметтік белсенділік, прагматизм және эвристикалық, мақсаттылық тән. Қазіргі адам — демократиялық және жалпы адамзаттық құндылықтар мен идеалдарды меңгерген адам. Демек, ол өз тағдырын өз халқының, жалпы қоғамның тағдырынан ажыратпайды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Бенин В.Л. Учебное пособие по социальной философии / В.Л. Бенин, М.В. Десяткина. — Уфа: БГПУ, 2007. — 86 с.
- 2 Древнеиндийская философия: начальный период / под ред. М. Иткина. — М.: Соцэкгиз, 2002. — 272 с.
- 3 Лосев А.Ф. История античной эстетики: Ранний эллинизм / А.Ф. Лосев. — М.: Фолио, 2009. — 960 с.
- 4 Августин А.О. Граде Божьем. —Кн. 14 [Электронный ресурс]. / А.О. Августин. — Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/o-grade-bozhem/14_4
- 5 Әбу Насыр әл-Фараби. Жеті томдық жинағы. Т. 1. Қайырымды қала. / Әбу Насыр әл-Фараби; құраст.: Р. Сейсенбаев. — Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2019. — 248 б.
- 6 Абай. Қара сөз. Книга слов. Book of words. / Абай; ред. Р. Сейсенбаев. — Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2019. — 338 б.
- 7 Шелер М. Положение человека в космосе. Избранные произведения / М. Шелер. — М.: Гнозис, 2004. — 194 с.
- 8 Барулин В.С. Социально-философская антропология. Общие начала социально-философской антропологии / В.С. Барулин. — М.: Онега, 2004. — 256 с.

М.Т. Уксукбаева, М.У. Исаева

Проблема человека в истории философской мысли

В статье рассмотрена проблема человека в философии разных исторических периодов — философии Древнего Мира, Античности, Средневековья, эпохи Ренессанса, философии Нового времени, Современности. Сначала изучены первые философские взгляды на проблему человека, сложившиеся в древневосточной философии (в философии Древней Индии, Древнего Китая). Также человек характеризуется как объект рассмотрения в верованиях древних людей. Определены основные западноевропейские подходы античной философии к выделению человека в качестве отдельной и специальной философской проблемы (Протагор, Сократ, Платон, Аристотель). Подчеркнуто, что западноевропейское Средневековье отмечено сильнейшим воздействием христианского мировидения, на все стороны жизни людей, тем более — на жизнь духовную, которая была неотделима от религиозного мировоззрения (А. Августин). Показано, что философия Нового времени формируется тем, что был открыт путь к рациональному истолкованию человеческой сущности (Ж.О. Ламетри, П. Гольбах, Д. Дидро, И. Кант). Выделяются особенности в философии человека XIX века. Кроме того рассматриваются характерные особенности русской философии второй половины XIX–начала XX вв. (Белинский, Чернышевский, Бердяев, Соловьев). В статье также рассмотрена проблема человека в казахской философии, описаны взгляды Абу Насыра аль-Фараби и Абая. Представлены антропологические проблемы XX века в западноевропейской философии.

Ключевые слова: философская антропология, особенность теоцентризма, представление о тотемизме, проблема антропоцентризма, «физиологические» и «прагматические» термины, фрейдизм, неофрейдизм.

М.Т. Uxukbayeva, M.U. Issayeva

Problem of person in the history of philosophical thought

This article examines the problem of a man in the philosophy of different historical periods — the philosophy of the Ancient World, antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, the philosophy of the New Age, modernity. Initially, the first philosophical views on the problem of person developed in ancient Eastern philosophy (in the philosophy of Ancient India and China) are considered. A man as an object of study in the beliefs of ancient people is characterized. The main Western European approaches of ancient philosophy to the allocation of a person as a separate and special philosophical problem (Protagoras, Socrates, Plato, Aristotle) are determined. It is also emphasized that the Western European Middle Ages were marked by the most powerful influence of the Christian worldview on all aspects of people's lives, particularly on the spiritual life, which was inseparable from the religious worldview (A. Augustine). It is shown that the philosophy of the New Age is formed by the fact that the path to the rational interpretation of human essence was opened (J.O. La Mettrie, P. Holbach, D. Diderot, I. Kant). Features in the philosophy of person of the nineteenth century are highlighted. In addition, the peculiarities of Russian philosophy in the second half of the XIX — early XX century and anthropological problems of the 20th century are presented (Belinsky, Chernyshevsky, Berdyaev, Soloviev). Finally, the article also considers the problem of man in Kazakh philosophy and describes viewpoints of Abu Nasr Al-Farabi and Abay. Anthropological problems of the XX century in Western philosophy are presented.

Keywords: philosophical anthropology, peculiarity of theocentricism, idea of totemism, problem of anthropocentrism, “physiological” and “pragmatic” terms, Freudianism, neo-Freudianism.

References

- 1 Benin, V.L., & Desiatkina, M.V. (2007). Uchebnoe posobie po sotsialnoi filosofii [Social Philosophy Study Guide]. Ufa: Bashkir State Pedagogical University [in Russian].
- 2 Itkina, M. (Ed.). (2002). Drevneindiiskaia filosofii: nachalniy period [Ancient Indian Philosophy: The Beginning Period]. Moscow: Sotsekgiz [in Russian].
- 3 Losev, A.F. (2009). Istoriia antichnoi estetiki: Rannii ellinizm [A History of Ancient Aesthetics: Early Hellenism]. Moscow: Folio [in Russian].
- 4 Augustine, A.O Grade Bozhem [On the City of God]. Book 14. Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/o-grade-bozhem/14_4 [in Russian].
- 5 Abu Nasyr Al-Farabi (2019). Zheti tomdyq zhinagy. Tom 1. Qaiyrymdy qala [Seven-volume collection. Volume 1. Good city]. R. Seisenbayev (Ed.). Almaty: Khalyqaralyq Abai kluby [in Kazakh].
- 6 Abay (2019). Qara soz. Kniga slov. Book of words. R. Seisenbayev (Ed.). Almaty: Khalyqaralyq Abai kluby [in Kazakh].
- 7 Sheler, M. (2004). Polozhenie cheloveka v kosmose [The position of man in space]. Izbrannye proizvedeniia. Moscow: Gnozis [in Russian].
- 8 Barulin, V.S. (2004). Sotsialno-filosofskaia antropologii. Obshchie nachala sotsialno-filosofskoi antropologii [Socio-philosophical anthropology. General principles of socio-philosophical anthropology]. Moscow: Omega [in Russian].